

СТРАТЕГІЯ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ ТА ОРІЄНТОВНІ ПОЗИЦІЇ

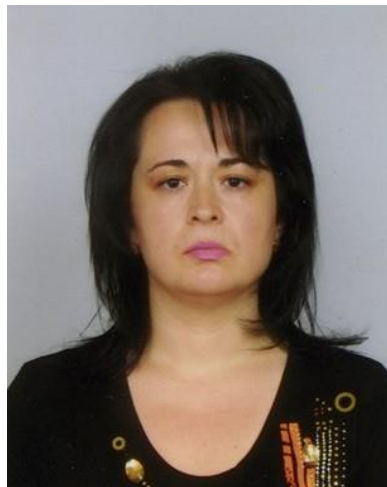
<https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5202> (за матеріалами Вісник НАПН України, 2023 5(2))

БЕХ

Іван Дмитрович

*доктор психологічних наук,
професор, дійсний член
(академік) НАПН України,
директор Інституту
проблем виховання
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна*

КАНІШЕВСЬКА

Любов Вікторівна

*доктор педагогічних наук,
професор, заступник
директора з науково-
експериментальної роботи
Інституту проблем
виховання Національної
академії педагогічних наук
України, м. Київ, Україна*

МАЛИНОШЕВСЬКИЙ

Руслан Васильович

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий
співробітник, заступник
директора з наукової
роботи Інституту проблем
виховання Національної
академії педагогічних наук
України, м. Київ, Україна*

На основі пропозицій до Стратегії військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України, що їх розробили науковці Інституту проблем виховання НАПН України, схарактеризовано пріоритети військово-патріотичного виховання дітей та молоді в умовах російсько-української війни та в повоєнний час. Висвітлено основні виклики воєнного стану та повоєнного відновлення країни: інституційні, інфраструктурні, соціокультурні й виховні. Розкрито мету, завдання й організаційно-правові засади військово-патріотичного виховання дітей та молоді. Схарактеризовано методичні підходи військово-патріотичного виховання дітей та молоді: аксіологічний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, компетентнісний; основні принципи сучасного військово-патріотичного виховання: дерусифікації, національної спрямованості; збереження національної ідентичності; готовності до захисту України; гуманізації виховного процесу; консолідації; конструктивного лідерства; неперервності й наступності; інтегрованості; культуровідповідності; педагогічної компетентності; особистісної рефлексії; виховного оптимізму; соціальної гармонії. Визначено ключові способи виховання патріотизму дітей та молоді: духовну ідентифікацію; сприйняття історичної постаті чи сучасника за взірцем; долучення зростаючої особистості до спільних патріотично орієнтованих справ зі своїми ровесниками; духовну рефлексію; доцільну самостійність; внутрішній ціннісний потенціал військово-патріотичного діяння; виховання впевненості у своєму військово-патріотичному діянні.

Військово-патріотичне виховання як науково-прикладна проблема є складником теорії виховання. Тож вона має свої межі й лише завдяки цьому узгоджується з означеною теорією, виступаючи гармонійно впорядкованим цілим. У такому координаційному статусі в розв'язанні проблеми військово-патріотичного виховання користуються тими ж методологічними принципами, підходами й методами, які властиві й теорії виховання як цілісності. Цей експериментально випробуваний науковий інструментарій запобігає відхиленню з усталеного шляху та втіленню науково сумнівних результатів у розв'язанні означеної пошукової проблеми.

Результат дослідження, як продукт науково-експериментальної діяльності, безпосередньо залежатиме від факторного проектування, тобто від вичленення та врахування передумов, на ґрунті яких може виникнути військово-патріотична вихованість зростаючої особистості як готовність до захисту України, народу, держави.

Водночас важливо, щоб ці передумови відповідали системно-структурним вимогам до їхньої практичної реалізації. За дотримання цих вимог у їхньому діяльнісному вираженні створюється нова діяльність (система впливів), у процесі взаємодії з якою формулюватиметься військово-патріотична готовність як вершинна цінність особистості. Однак, щоб мати чітке уявлення про цю нову дійсність, необхідне таке ж уявлення про традиційну реальність. Тільки за коректного зіставлення можна піднятися до нової, нормативної дійсності й одержати наукове знання про означену вихованість зростаючої особистості.

Факторне проектування, яке ми розкрили в загальних рисах, доцільно кваліфікувати як концептуальну стратегію, що передбачає кероване досягнення певної мети.

У низці державних документів, зокрема законах України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022), «Про основи національного спротиву» (2022), Стратегії воєнної безпеки України (затвердженій Указом Президента України від 25 березня 2021 р. № 121), концепціях і програмах, зміст яких спрямований на організацію в країні національного спротиву для відсічі збройній агресії російської федерації проти України, зазначено потребу підвищення рівня обороноздатності

держави, згуртування суспільства, військово-патріотичного виховання громадян, надання обороні України всенародного характеру й готовності населення до захисту держави.

Стратегічні напрями військово-патріотичного виховання дітей та молоді відображено в працях сучасних українських вчених (Бех, 2018; Бородай, 2020; Кремень, 2020; Канішевська, & Малинко-шевський, 2023; Остапенко, Тимчик, Зубалій, Журба, Бінецький, Касіч, & Кузора, 2022; Сисоєва, 2022; Ціпан, 2022).

Пріоритети військово-патріотичного виховання дітей та молоді в умовах російсько-української війни та в повоєнний час як напрями Стратегії військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України.

Виклики воєнного стану та повоєнного відновлення. Період воєнного стану та повоєнного відновлення країни містить низку коротко- і середньострокових викликів інституційного, інфраструктурного, соціокультурного й виховного характеру.

Інституційні виклики вимагають забезпечення спроможності органів державної влади і місцевого самоврядування й системи освіти формувати та реалізовувати політики, спрямовані на подолання наслідків російсько-української війни в умовах обмеженості наявних ресурсів, включно з фінансовими й людськими. Ключовими завданнями, які визначають зміст і логіку інституційних політик, є:

- реалізація оборонних завдань і необхідність захисту цивільного населення;
- розбудова безпекової інфраструктури та створення освітніх просторів нового покоління;
- формування в дітей та молоді оборонної свідомості й набуття компетентностей у сфері безпеки.

Інфраструктурні виклики зумовлені тим, що воєнна агресія росії проти України спричинила найбільшу з часів Другої світової війни гуманітарну кризу в Європі, змусивши мільйони українців стати внутрішньо переміщеними особами або біженцями. Такі фундаментальні міграційні процеси містять загрозу для національної безпеки.

Соціокультурні виклики, зумовлені відсутністю можливості підтримувати усталений рівень якості життя, втратою доступу до житла й медичних закладів, неможливістю повною мірою задовольнити базові потреби, є потенційними факторами виникнення непорозумінь на місцевому й регіональному рівнях. Також перебування мільйонів біженців у країнах Європи не лише призведе до зниження обороноздатності країни в середньостроковій перспективі, а й негативно позначається на економічному розвитку. Це потребує провадження цілісної державної політики, спрямованої на соціальну підтримку й реалізацію гуманітарних потреб (зокрема освітніх) внутрішньо переміщених осіб. Стратегічним завданням є стимулювання українських біженців повертатися додому, створення цифрових освітніх платформ для охоплення національною системою освіти дітей та молоді із сімей біженців, здійснення національно-патріотичного й військово-патріотичного виховання.

Істотним викликом є питання, пов'язані з формуванням і реалізацією державної культурної політики, спрямованої на дерусифікацію як процес позбавлення від наслідків колоніального минулого. Проблеми стосуються світоглядного неприйняття частиною соціуму перейменування топонімів та урбанонімів. Процеси позбавлення постколоніальних маркерів і символів потрібно посилювати з обов'язковим акцентом на увічненні сучасних героїв російсько-української війни та видатних постатей минулого. Поглиблення потребує реалізація сталої політики відновлення історичної пам'яті. Однією з проблем у сфері дерусифікації є те, що протягом значного періоду територіально Україна належала до різних імперій і наддержавних утворень зі специфічними для них культурними просторами. Це призвело до культурного взаємопроникнення в межах історичних процесів, що із часом ускладнило пошук справжньої автентичності. Отже, на рівні освіти та культури необхідне інтенсивне переосмислення власного історичного досвіду, реміфологізація знакових для української культури історичних постатей та їхнього значення для процесів державотворення, реінтерпретація культурної спадщини.

Виховні виклики безпосередньо пов'язані з реаліями й особливостями російської воєнної агресії, її спрямованістю і на цивільне населення, намаганням супротивника мілітаризувати та радикалізувати українську молодь на тимчасово окупованих територіях. З огляду на терористичні дії російських агресорів щодо цивільного населення, провокування екоцидів і техногенних катастроф, масштабне мінування території України, окремим виховним завданням є формування в дітей та молоді на всіх рівнях освіти необхідних компетенцій у сфері безпеки, ефективних моделей поведінки в умовах інтенсивних бойових дій, алгоритмів поводження в умовах надзвичайних ситуацій, бойових дій на деокупованих територіях. Тому надзвичайно актуальним у сучасних умовах є створення Стратегії військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України як адекватної відповіді російській загрозі.

Мета, завдання й організаційно-правові засади військово-патріотичного виховання дітей та молоді. Метою Стратегії є створення системи військово-патріотичного виховання дітей та молоді шляхом ефективного використання науково-методичних здобутків сучасної педагогіки, теорії та методики виховання, національних виховних традицій.

Метою військово-патріотичного виховання дітей та молоді є виховання в дітей та молоді почуття безкорисливої любові до українського народу, держави, формування оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, мотивування до набуття необхідних компетентностей у сфері безпеки й оборони шляхом цілеспрямованої діяльності закладів освіти, громадських об'єднань, сім'ї, органів державної влади й місцевого самоврядування та силових структур.

Готовність до захисту України — це ціннісно-мотиваційна, свідомо й операційно-практична готовність особистості до військово-патріотичної діяльності.

Формування оборонної свідомості як провідного компонента в структурі особистості неможливе без становлення національної культурно-духовної ідентичності, збереження та захисту духовних і моральних цінностей українського

народу, його суверенітету й територіальної цілісності України.

На сучасному етапі сформовано правову основу для системи військово-патріотичного виховання, а саме:

— **Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»** (у редакції від 13 грудня 2022 р.). Зокрема, цим правовим документом на законодавчому рівні сформовано поняття «військово-патріотичне виховання» й «оборонна свідомість», визначено сферу повноважень і відповідальності центральних органів державної влади в цьому процесі. Цим же законом охарактеризовано основні напрями здійснення військово-патріотичного виховання, якими є:

- формування оборонної свідомості;
- популяризація військової служби;
- залучення громадян до сприяння безпеці й обороні України;
- розвиток військово-прикладного і службово-прикладного спорту, технічної творчості й інновацій;
- широке залучення школярів до загальнодержавних, регіональних і місцевих заходів військово-патріотичного виховання;
- обов'язкове викладання предмета «Захист України» під час здобуття профільної середньої освіти;
- підготовка кваліфікованого кадрового потенціалу із числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності з подальшим їхнім залученням до організації та здійснення освітньої діяльності з початкової військової підготовки, реалізації програм, проєктів і заходів військово-патріотичного виховання;
- залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності до організації та здійснення програм, проєктів і заходів військово-патріотичного виховання (Закон України, 2022);

— **Закон України «Про основи національного спротиву»** (у редакції від 31 березня 2023 р.) — легалізує правові та організаційні засади національного спротиву, визначає основи його підготовки та ведення; регламентує завдання і повноваження сил безпеки та сил оборони, а також інших суб'єктів, що стосуються підготовки й ведення національного спротиву; визначає основи побудови руху опору та готовності громадян України до національного спротиву (Закон України, 2023);

— **Стратегія воєнної безпеки України** (затверджено Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію воєнної безпеки України» від 25 березня 2021 р. № 121) — доктринальний документ, який визначає концепт усеохопної оборони України для забезпечення суверенітету і територіальної цілісності держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України; сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО; окреслює пріоритети й завдання реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва; установлює засади трансформації сил оборони (Президент України, 2021);

— **Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України** (наказ Міністерства освіти і науки України від 6 червня 2022 р. № 527), яка акцентує на тому, *що військово-патріотичне виховання має формувати в молодого покоління готовність до захисту України; розвиток бажання здобувати військові професії; розуміння служби у Збройних Силах України як особливого виду державної служби. Його зміст визначається національними інтересами України та покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози. Системна організація військово-патріотичного виховання має бути спрямована на формування психологічної, фізичної та морально-духовної готовності до служби в Збройних Силах України, оволодіння початковою військовою підготовкою, військовими професіями (МОН України, 2022).*

Методологічні підходи і принципи військово-патріотичного виховання дітей та молоді. Досягнення цілей військово-патріотичного виховання дітей та молоді вимагає сучасних наукових підходів: системного, аксіологічного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного, компетентнісного.

Системний підхід забезпечує цілісність та інтегрованість освітнього й виховного процесів, виховних впливів і саморозвитку особистості впродовж життя; дає змогу узгоджено об'єднати фахові зусилля всіх суб'єктів військово-патріотичного виховання.

Аксіологічний підхід спрямований на формування в дітей та молоді цінностей патріотизму, любові до України, народу й державності. У сходженні зростаючої особистості до цього почуття необхідно набути такі цінності, як вірність, альтруїзм, справедливість, жертвовність тощо.

Особистісно зорієнтований підхід передбачає врахування інтересів дітей та молоді, їхніх вікових особливостей, здібностей, можливостей, прав. Через ланцюжок «людина — народ — нація — держава» відкривається можливість реалізації перспективної демократичної моделі військово-патріотичного виховання, забезпечення орієнтованості на престиж захисника України, військовослужбовця.

Діяльнісний підхід сприяє формуванню освітньої, фізичної, психологічної, соціальної, морально-духовної готовності молоді до військової служби та захисту України; залучення до активної військово-патріотичної діяльності, де апробовуються на практиці патріотичні цінності.

Компетентнісний підхід забезпечує використання отриманих знань у вирішенні конкретних практичних завдань, які стосуються захисту, виживання в надзвичайних ситуаціях, надання домедичної допомоги, життєстійкості в мирний і воєнний час. Означений підхід забезпечує вироблення в дітей та молоді певного досвіду, що дає змогу вміло діяти в нестандартних ситуаціях.

Основними принципами сучасного військово-патріотичного виховання є:

- принцип дерусифікації як активно-діяльнісне заперечення російської україноненависницької ворожої ідеології, культурно-мовленнєвої експансії, національної асиміляції, потуг знищення національного генофонду й державності, що гранично втілюється в гібридній війні. Натомість передбачається культивування в молодого покоління

україноцентрованого способу світоставлення, мислення й діяння як готовності до захисту України;

- принцип національної спрямованості, який утверджує повагу до державних символів України, виховання любові до рідної землі, Батьківщини, українського народу, шанобливе ставлення до його культури;
- збереження національної ідентичності, готовність до захисту України, її державного устрою;
- принцип гуманізації виховного процесу, що передбачає військово-патріотичне виховання на основі духовно-моральних цінностей, зосередженість на зростаючій особистості як вищій цінності, урахування її вікових та індивідуальних особливостей і здібностей;
- принцип консолідації, який спрямований на національне згуртування заради перемоги над агресором, зміцнення спільного супротиву ворожим впливам;
- принцип конструктивного лідерства як втілення активної громадянської позиції, ініціативності, цілеспрямованості, наполегливості у вирішенні завдань, зацікавленості в досягненні результатів, як здатність брати на себе відповідальність та згуртовувати інших до спільної діяльності;
- принцип неперервності й наступності, що забезпечує постійну передачу з покоління в покоління досвіду засвоєння національних цінностей, які є підґрунтям військово-патріотичного виховання й розвитку зростаючої особистості;
- принцип інтегрованості, який визначає комплексний характер військово-патріотичного виховання дітей і молоді та реалізується через міжпредметні зв'язки курсів «Захист України», «Фізична культура», «Історія України», «Природничі науки»;
- принцип культуровідповідності, за яким військово-патріотичне виховання дітей та молоді здійснюється з опорою на культуру, історію й мову українського народу й одночасно є складником їхнього культурного становлення;
- принцип педагогічної компетентності, що полягає в доцільному використанні педагогічних форм, методів, доборі відповідного змісту в процесі військово-патріотичного виховання;
- принцип особистісної рефлексії як прояву самодостатності, критичності й самокритичності;
- принцип виховного оптимізму, що визначається вірою в сили й здібності дітей та молоді, їхні здатності досягати високих результатів;
- принцип соціальної гармонії як узгодження змісту й методів військово-патріотичного виховання з реальними соціально-економічними умовами, воєнною ситуацією в Україні, у якій розгортається освітньо-виховний процес.

Почуття патріотизму як мотиваційна основа військово-патріотичного виховання. Зростаючу особистість важливо виховувати як творця продуктивних справ, відповідних її віковим можливостям. Її індивідуальний життєвий досвід повинен бути наповнений такими діями, що знайшли схвалення дорослих і ровесників. Відтак цей досвід виступить рушійною силою і для справ військово-патріотичних. Тут важливим має бути сам факт успішного завершення таких справ, що позитивно підтримуватиме самооцінку зростаючої особистості і в такий спосіб стимулюватиме її до

подальшої активності в цьому напрямі.

До ключових способів виховання патріотизму необхідно віднести:

✚ **Духовну ідентифікацію.** Зростаюча особистість, долучаючись до свого народу як в історичному плані, так і до його сьогодення, має не тільки звиряти свої цінності, а й переймати ті, що притаманні народу і на які він опирається у своїй високозначущій діяльності й боротьбі.

✚ **Сприйняття історичної постаті чи сучасника як взірця.** Для особистості, що лише зростає у своєму патріотичному спрямуванні, суттєве значення має певна людина, яка за своєю духовною потужністю значно її перевищує. Такою людиною може бути історична постать чи сучасник. Змістом уподібнення має виступити патріотична дія зростаючої особистості і патріотичні дії означених постатей. Пройшовши етап духовної ідентифікації, особистість, що патріотично зростає, здатна здійснити власну об'єктивну самооцінку.

✚ **Долучення зростаючої особистості до спільних патріотично орієнтованих справ зі своїми ровесниками.** У результаті цього в них виникатиме колективне переживання глибокої міри участі в людських прагненнях та їхній реалізації.

✚ **Духовну рефлексію.** У вихованні патріотизму важливим є не тільки його ситуативний прояв, а й постійне життя особистості в ньому, що і становить найбільший сенс. Для цього необхідно практикувати духовну рефлексію, за якої особистість здатна здійснювати критичну роботу щодо власних спонукань і вчинків, формулювати індивідуальну патріотичну траєкторію.

✚ **Доцільну самотійність.** Суттєвою умовою розвитку зростаючої особистості є доцільна самотійність, особливо коли йдеться про ціннісну мотивацію її життєдіяльності. Тому не варто оточенню некоректно втручатися в означений процес. У цьому разі виникатиме явище відчуження вихованця від близького, а далі й більш широкого людського довкілля. Це складатиме небезпеку для подальшого патріотичного супроводу її військово-орієнтованих справ.

✚ **Внутрішній ціннісний потенціал військово-патріотичного діяння.** Зростаюча особистість набуває значної стійкості, коли вона виступає в соціальній ролі вчителя стосовно свого ровесника. У цьому обопільно важливому й корисному процесі відшліфовуються операційні складники способу військово-патріотичної дії як на етапі зачину, так і на самому перебігові та результаті. Тож почуття «Ми — діємо» стає переважним у внутрішньому світі вихованців.

✚ **Виховання впевненості у своєму військово-патріотичному діянні.** Це повинно бути важливим ціннісним чинником для зростаючої особистості. Ми не повинні бачити розчарування в її очах, коли це стосується відповідальних намірів, які знаходять суспільне схвалення. Кожна зростаюча особистість має навчитися чути дійсну правду щодо будь-якого фрагменту свого вчинкового життя, зберігаючи водночас власну самобутність. Необхідно сповна використовувати соціальні медіа, програмні матеріали з кібербезпеки, які дають змогу зростаючій особистості заявляти про себе як творця військово-патріотичних справ. Якраз в онлайн-контактах виникає груповий ціннісний ефект та формується вагома суспільна позиція «ми готові до дії» як норма суспільно значущого життя.